

III.

Doktor Carl Linnæus.

»SEDAN Linnæus således sett det märkvärdigaste i Paris, far han till Rouen och därifrån seglar med en strykande wind och storm till Cattegat, där vinden straxt wänder sig åt Sundet, och Linnæus landstiger wid Helsingborg, hwarifrån han reser att besöka sin ålderstigne fader i Stenbrohult, och äfter några dagars hwila begifwer sig till Fahlun, där han finner sin förtrogne vän Johannem Browallium redan wara blifwen Physices Professor i Åbo och sin käreasta wänta hans hemkomst. Linnæus får nu (formell) förlofning, hwarpå han reser till Stockholm, att där söka sin vidare fortun.»

Mellan raderna i detta meddelande, hvarmed Linnæus inleder de tyvärr mycket kortfattade anteckningarna om sin återkomst på sommaren 1738 till fosterlandet, kan man läsa stor ifver att komma i verksamhet samt förhoppningar om att denna snart skulle blifva framgångsrik. Härför ägde han helt visst också de bästa förutsättningar, i det han under sin långvariga vistelse ut-

rikes genom träget arbete icke blott förvärfvat stort anseende, ja redan världsrykte såsom vetenskapsman utan äfven högst väsentligt förkofrat sina kunskaper och erfarenheter som läkare. Med heder hade han bestått profven för doktorsgraden och genom sina epokgörande botaniska skrifter väckt så stort uppseende, att smickrande och hedrande erbjudanden om anställningar i utlandet kommit honom till del, och det hade ju sålunda legat nära till hands att han efter återkomsten blifvit föremål för någon analog uppmärksamhet äfven i fosterlandet. Ingen af de få lärostolarna i naturalhistoria och medicin var emellertid ledig, inrättandet af personliga professurer, som i våra dagar till forskningens gagn då och då förekommer, var på den tiden sällsynt, för att ej säga okänt, och för öfrigt hade ryktet om Linnæus' vetenskapliga betydelse och framstående egenskaper ännu knappast hunnit till Sverige. Insikten om desamma var begränsad till Celsius, Stobæus, Rudbeck, Brovallius och några andra gynnare och vänner, som delade landshöfding Reuterholms fördelaktiga här ofvan relaterade uppfattning om honom. För alla andra var han en okänd storhet, och det ligger följaktligen ett ganska förklarligt missnöje i hans betraktelse öfver sin belägenhet under den första tiden efter ankomsten till hufvudstaden, dit han i enlighet med den blifvande svärfaderns råd begaf sig för att vinna sin utkomst som praktiserande läkare, men ej genast rönne framgång: »Stockholm emottog Linnæum uti September månad såsom en främling. Linnæus ärnade här såsom doktor försörja sig; men som han war allom obekant, vågade ingen i åhr att anförtro sitt kära lif uti en oförsökt Doktors händer, ja, icke

en gång sin hund, att han också tviflade om sin fortkomst i riket. Han, som allestädes utomlands blef ärad såsom en *Princeps Botanicorum*, war hemma såsom en Klimius*), kommen ifrån underjordiska werlden, så att om Linnæus nu icke warit kär, hade han ofelbart åter utrest och lämnat Sverige. Den enda ärkänsla, som han märkte hos sina, war det, att då (Upsaliska) Wettenskaps Societeten war tillsammankallad till Stockholm hos sin Preses Illustris, Riksrådet gref Bonde, den 4 oktober, blef Linnæus enhälligt wald till Ledamot.»

Misstämningen skulle emellertid ej blifva långvarig, ty efter ett par månaders förlopp hade Linnæus slagit igenom. I ett bref den 1 december 1738**) till sin gode vän Carl Fredrik Mennander, nu adjunkt, sedan professor och biskop i Åbo samt slutligen ärkebiskop, meddelade han den vunna framgången: »Jag är oförskylt kommen till en sådan practique, att jag från morgonen kl. 7 intill aftonen kl. 8 knapt får så mycken tid, att jag kan äta en kort middag. Detta gifwer mig wähl en styfwer i pungen, men förtar så alldeles min tid, att jag ej en timma hwilo kan finna för mig äller mina trognaste wänner.»

Så oförskylt var nog icke förändringen, men innan detta belyses, må några underrättelser lämnas om miljön för Linnæus' verksamhet under den första tiden efter hans bosättning i hufvudstaden, om hans kolleger af läkarekåren m. m.

Enligt utanskrifterna på bref från Clifford och professor J. Burman i Amsterdam bodde han »chez

*) Syftar på L. Holbergs uppseendeväckande satiriska samhällsroman *Niels Klins Underjordiske Refse*.

**) Afskrift i K. Biblioteket.

monsieur Guillaume Maister», hvilken ej kan ha varit någon annan än engelske handelsagenten William Maister eller Meister, inflyttad till Stockholm antagligen i början af 1730-talet och en af de rätt talrika utlänningar, som vid denna tid begagnade sig af Sveriges efter de långvariga krigen återknutna merkantila förbindelser med utlandet för att främja den svenska handeln och sjöfarten, men väl hufvudsakligen skörda egen vinst. Härutinnan tycks också Meister haft framgång, ty år 1741, då han kallas »brukspatron och grosshandlare», köpte han det s. k. Flemingska huset i hörnet af Slottsbacken och Österlånggatan och 1754 var han direktör för det bolag, som anlade oljekvarnen vid Valdemarsudde på Djurgården, hvilken han sedermera blef ensam ägare af. År 1738 bodde han jämte sin landsman och kompanjon John Reid i hörnet af nyssnämnda gata och Ferkens gränd, i kvarteret Luna. Huset, antagligen detsamma som än i dag (med n:r 33 vid Österlånggatan) finnes kvar, fastän väl något förändradt särskildt i yttre hänseende, ägdes af snörmakareäldermannen Martin Jäger, som bodde där med sin familj och ett par gesäller. Det hade sålunda då en vida hyggligare uppgift och prägel än i våra dagar, då det upptages af »Hotell Sala», ett af dessa talrika härbergen i staden mellan broarna, hvilka såsom tillhåll för allehanda slödder, sjömän och isynnerhet lösaktiga kvinnor åtnjuta dåligt anseende och vålla polisen åtskilligt med besvär. Enligt benägen uppgift af kommissarien i Nikolai polisdistrikt är »Hotell Sala» till och med ett bland de sämre, och det är ju en rätt talande illustration till hur tiderna förändrats och hur det äldsta Stockholms anseende sjunkit att finna,

hur samma hus, hvori Linnæus några månader hade sitt hemvist, nu är beryktadt såsom en af tummelplatserna för vissa ruskiga yttringar af det moderna storstadslifvet och för deras kontroverser med ordningsmakten.

Om hur Linnæus kom att få sin bostad hos Meister föreligga ej några uppgifter, men det är möjligt, att engelsmannen hade någon kommissions- eller bankiraffär med utlandet och att Linnæus kommit i beröring med honom för sina penningangelägenheter, bokförsändelser o. s. v. Den till hans vänner i Holland uppgifna adressen tyder härpå, men han kan ju också hafva fått anvisningen på Meister efter hemkomsten till Sverige och under vistelsen i Falun, af sina vänner och bekanta vid kopparverket, ty Meister & Henwood, såsom firman hette före Reids ankomst till Stockholm, bedref liksom de öfriga samtida engelska agenturfirmorna Grainger & Wordswood, Campbell & Dodson, Worster & Everard m. fl. jämte import af kolonialvaror m. m. utan tvifvel äfven exportaffärer med svenska gruf- och bruksprodukter, m. m.

Att Linnæus valde sin bostad i staden mellan broarna och i den trakt af denna, som var den till skick och utseende oansenligaste, berodde utan tvifvel därpå, att han där kunde beräkna billigare hyra än i de förnämligare kvarteren vid Nygatorna och Riddarhustorget eller de främre delarna af Norrmalm o. s. v. Men därtill kom att blott ett par stenkast från hans bostad vid Österlånggatan låg Skeppsbron, bland hvars förmögna köpmansfamiljer han väl hoppades erhålla praktik, som ju också kunde utsträckas till de talrika småborgarne vid Österlånggatan och dess gränder och till sjöfolket, som

Geh willkommen FRIDERICH !
 So wünscht heute jeder man.
 Da wer auch nur lassen kan,
 Der erfreut sich,
 Und ich mich.
 Geh willkommen FRIDERICH !

STOCKHOLM FRÅN MÄLARSIDAN, I BÖRJAN AF 1730-TALET.
 EFTER ETT KOPPARSTICK MED ANLEDNING AF KUNG FREDRIKS ÅTERKOMST
 FRÅN HESSEN: I K. BIBLIOTEKET.

längre eller kortare tid uppehöll sig i den närbelägna hamnen och dess omgifningar. Från dessa synpunkter var nog det obetydliga huset vid Ferkens gränd ej så illa valdt, allrahelst han blott hade få konkurrenter i grannskapet. De mest ansedda och eftersökta af hans kolleger, såsom de här ofvan nämnde Nordenheim och Ribe, äfvensom assessor Victorin och doktor Wallrave m. fl., bodde på Norrmalm. Vid Stora Nygatan hade visserligen den mycket skicklige stadsfysikus Boij sin bostad, men han hade på grund af sjuklighet måst väsentligt minska sin praktik och var också snart ur räkningen, ty han afled på nyårsdagen 1739. I gamla rådhuset vid Stortorget bodde assessor Soem, vid Smedjegatan, nära Norrebro, assessor Alstrin, vid Köpmangatan lifmedikus Wolluhn och vid Stora Nygatan lifmedikus Barthold Anhorn, men denne tillhörde kung Fredriks »aparte hofstat» och hade väl ingen praktik utom hofvet, och de fyra förstnämnda torde hufvudsakligen ha verkat i de västra och södra delarna af staden. Linnæus var så godt som den ende läkaren i de östra kvarteren, oafsedt sin gode vän och studentkamrat Petter Leetström, hvilken efter i Harderwijk vunnen doktorsgrad slagit sig ner vid Baggensgatan, och man kan också vara öfvertygad om att han ej försummade att begagna sig af de därmed förenade möjligheterna att blifva uppmärksammas och anlitad.

Jämte de riktiga doktorerna fanns det emellertid åtskilliga andra hälsovårdare, med hvilka konkurrensen kanske var svårare och som Linnæus följaktligen måste taga hänsyn till, nämligen dels flera fältskärer, som voro medlemmar af Kirurgiska societeten och åtnjöto högt anseende, såsom stadsfältskären Salomon Schützer,

stabsfältskären Pierre Doumong vid Stora Nygatan, Hieronymus Riese vid Västerlånggatan, Samuel Norell vid Kinstugatan m. fl., och dels kvacksalvare, underdoktorer och välgörare i humbugsmedicin. Stockholm, som ännu i vår så upplysta tid ingalunda är främmande för ögondiagnostiker, homöopater, händerspåläggare och andra helbregdagörare, Wiltons blodpiller och många andra illustrationer till vetenskapens hårda kamp mot dumhet, vidskepelse och okunnighet, var nämligen under frihetstiden rikt begåfvadt med analoga företeelser, och man kan godt antaga, att de svårigheter, som mötte Linnæus och andra läkare i sträfvan den att göra sig gällande, till väsentlig del berodde af dem. Oafsedt den hos allmänheten då likasom nu rådande benägenheten för att hellre skatta åt kvacksalvveriet än begagna sig af den exakta vetenskapens resultat, främjades nämligen de på läkekonsten parasiterande krafternas verksamhet genom ett energiskt reklam- och annonsväsen. Tidehvarfvets tidningar gjorde sig visserligen ej skyldiga till så stora utsväfningar i den vägen som deras nutida efterföljare, men man tryckte ungefär lika friskt som i våra dagar plakat och avertissementer om diverse kurer och läkemedel, och bland dessa dokument finnas ännu några bevarade, som ställa trafiken och dess innebörd i bjärt belysning. Sålunda lät den med Linnæus samtida och från Leipzig inflyttade »berömde tandkonstnären» Johann Friedrich Darmstädter år 1736 trycka ett tillkännagifvande*), som bland annat innehöll, att han behandlade alla slags

*) I K. Biblioteket. — Darmstädter omnämnes ej i J. Wesslers eljes mycket fullständiga, värdefulla bok *Sveriges aflidna tandläkare 1700—1900*. Stockholm 1901.

tandåkommor samt tillhandahöll »ett Panacé eller perlevatn», som på det högsta rekommenderades dem »som äro belagda med Sommer-Fläckiar eller Finner». Vidare får man veta, att han kurerade röda och flussiga ögon, att han försålde hårbalsam, maskkakor och liktornsplåster samt »en nyuppfunnen hufvudstärkande mössa, som af många höga och nedriga Ståndspersoner är för probat befunnen och af ett sådant wärckiande, at hennes dygder är för Menniskones Hufwuds Sool achtadt blifwen. Ty then person, som en sådan bär under sin mössa eller Peruque, bibehåller så sitt Minne, at man sig själf förundra skall». — Till slut följer: »Om personer finnas, som laborera med Veneris siukdomar, så lofwar han them uti stillhet at tiena.»

En kollega till Darmstädter var »doktor» Domenicus Scarpeta, som bodde på »Wijnkällaren Hålländska Thyn» i hörnet af Österlånggatan och Skottgränd och således var nära granne till Linnæus. Längre fram förekommer han vid Skomakaregatan, invid Stortorget, och vid Baggensgatan. Han var son af en venetianare, som på 1720-talet lyckliggjorde Stockholm med sin ej blott tandläkekonsten utan äfven åtskilligt annat omfattande praktik, och i sina med faderns ungefär likalydande avertissement eller cirkulär anbefaller äfven han en »Hufwudstyrckiande Krydde Påssa» samt ett »angenämt Balsam at bruka för små Barn emot alla Matkar, hwilken om thet strykes på Lärfft så stort som en Daler och bindes på Nafwelen, så får man med Förundran se huru alla matkarna utan att taga något inn, blifwa afdrefne»; o. s. v.

Märkvärdigare samt ännu mer företagsam och följaktligen också farligare var »Staarstickaren» (starropera-

tören) Bernard Ostermeyer-Hvittfelt, som ej blott var ögonläkare utan äfven behandlade en mängd andra sjukdomar och under många år under förra hälften af 1700-talet for land och rike omkring och äfven då och då gästade Stockholm. År 1721 i februari erhöll han k. privilegium som »okulist», med villkor att »ej beblanda sig med andra curer, invärtes eller utvärtes, ehwad krämpe the hafwa må, dem han ej grundeligen lärdt eller förstår». Denna föreskrift satte han sig emellertid ganska grundligt öfver, att döma af en af honom omkring år 1730 utfärdad, nu mera mycket sällsynt kungörelse.*) »Den ger oss denna handling», skrifver en framstående fackman i en redogörelse för den svenska ögonläkekonstens historia**), »en bedröflig inblick ej blott i ögonläkekonstens utan äfven i läkarekonstens ställning i allmänhet i vårt land på den tiden, och den ställer det sätt, på hvilket kungörelsens utfärdare uppfyllde det ofvannämnda villkoret eller att blott syssla med kirurgiska göromål i klar belysning. I själfva verket framgår det af kungörelsen, att herr Ostermeyer-Hvittfelt i sin praktik befattade sig med, snart sagdt, hvad som helst. Han botade bröst- och lungsjukdomar, vattusot, magsjukdomar, fallande sjuka, hudsjukdomar, gikt och reumatism; svagsinta gjorde han kloka, personer, som af invärtes sjukdomar legat till sängs i årtal, bragte han på benen, de som haft slag gjorde han friska, döfhet botade han, för-lorad lukt och smak återställde han, bräck och all

*) I K. Bibliotekets samlingar finnes ett väl bevaradt exemplar.

**) A. Key. *Inbjudning till åhörande af den offentliga föreläsning, hvarmed ... Johan Widmark kommer att ... tillträda sitt ämbete.* Stockholm 1892.

slags fråssa botade han med sympatikurer, de mest underbara medel hade han för hvarjehanda åkommor; hans 'purgations-pilla' uträttade 'otroliga underwärc' och hans 'hufvudstyrckande kryddemössa' konserverade till och med för slag. 'Allahanda sjukdomar hos fruntimmer' sköttes af hans hustru, då fruntimmernas blyghet hindrade dem att vända sig till honom; hon gaf hvarjom och enom råd, och paret synes sålunda tillsammans ha sträckt sin verksamhet till så godt som alla grenar af medicinen.»

Då sådana filurer som de nu omtalade och antagligen åtskilliga till af samma ull voro i verksamhet och deras braskande kungörelser icke blott spredos på torg och gator och anbragtes i kaffehus och barberarstugor o. s. v. utan äfven upplästes från predikstolarna, kan det knappast förvåna, att Linnæus, ung, okänd och främmande för reklamens hjälpmedel som han var, hade svårt att blifva uppmärksammas och erhålla praktik. I likhet med många andra unga Stockholmsläkare under tidernas lopp, men kanske oftare nu än fordom, var han hänvisad att sitta och vänta, till dess patienterna skulle komma. Då detta föga öfverensstämde med hans lifliga naturell och verksamhetslust, kan man vara viss om, att han ej lät tiden gå i sysslolöshet utan ägnade sig åt författarskap och botaniska forskningar och beredde sig omväxling och förströelse genom att orientera sig i den stadsdel, dit ödet fört honom, förnya bekantskapen med hufvudstaden i öfrigt och taga kännedom om de förändringar, som ägt rum under hans bortovaro.

Österlånggatskvarteren, i våra dagar föga tilltalande till följd af det här och hvar framträdande för-

fallet och vanvården i byggnadshänseende och det sociala elände, som i dem lokaliserats, voro väl ej heller på Linnæus' tid utmärkta af någon större elegans eller skönhet, men där funnos dock flera vackra och prydliga, ibland riktigt förnåma hus, hvarom en och annan än i dag bevarad portal och andra detaljer bära vittne, och de beboddes till stor del af hedervärdt småfolk, handlande och allehanda handverkare, bland hvilka skräddarne tyckas ha varit i pluralitet, lägre tjänstemän och betjante i ämbetsverken, skeppare o. s. v. Mycket talrika voro »vin-källarne», såsom de bättre och förnämligare näringsställen kallades, till skillnad från de likaledes talrika krogarna. Linnæus, som var ungarl och antagligen intog sina måltider utom hemmet, hade enbart vid Österlånggatan att välja på Draken, Dufvan, Riga, Stjärnan, Tre Kongar och Holländska Thun, och i gränderna till Skeppsbron funnos flera värdshus, som visserligen mest voro afsedda för »sjöledes ankommande», hvilka där »genast kunde få kvarter och blifva spisade», men säkerligen ej afvisade andra kunder, såsom Gamla Stettin i Varggränd, Sju Stjärnor i Drakens gränd, Nordstjärnan i Nygränd och Förgylta Falken i Skottgränd. Om han däremot af sparsamhetsskäl spisade hemma och liksom under Uppsalatiden mest lefde på matsäck och torrskaffning, så försåg han sig antagligen med de härför erforderliga förnödenheterna hos handelsmännen i grannskapet, såsom kryddkrämaren Anders Fahlberg och hökaren Zachris Backman, bägge vid Österlånggatan. Emellanåt hände det väl också att han köpte sig en flaska vin, ty i en af sina självbiografier bekänner han, att »han åt gärna god mat

och drack goda drycker, men var aldrig däruti öfverflödig», och då funnos vinhandlarne Suck & Son och Georg Yhlen nära till hands. Ville han få ett bad, så behöfde han blott gå till Martin Schultz vid Västerlånggatan, som var en af Stockholms fyra privilegierade »stadsbadare», och sina behof af papper och böcker kunde han tillfredsställa vid Stora Nygatan, som på den tiden var Stockholms speciella bokhandelsgata. Där lågo nämligen Johan Mathias Langs samt Weidemanska och Kiesewetterska boklådorna. I den sistnämnda hade han glädjen att se sina egna i Holland utgifna arbeten, *Hortus Cliffortianus*, *Flora Lapponica*, *Classes plantarum*, *Musa Cliffortiana* och *Critica botanica*, som nu hittat vägen äfven till Sverige och om hvilka annonser funnos införda i Stockholms Post-Tidningar under oktober och november månader 1738.

De förändringar, som ägt rum i hufvudstaden under Linnæus' vistelse utrikes, voro visserligen hvarken många eller stora — i gamla Stockholm hade man ej så brådtom och var ej så angelägen om att få bort allt gammalt som i våra dagar — och ibland kanske ej heller vidare tilltalande. Men en och annan nyhet iakttog han nog både med tillfredsställelse och gillande, såsom t. ex. den på Skeppsbron år 1734 planterade allén och den ombyggda eller reparerade bron mellan Blasieholmen och Skeppsholmen, som då han reste utomlands var mycket skröplig och måst bättras på, sedan kung Fredrik under sina aftonpromenader till fröken Taube riskerat att bryta benen af sig. Med beundran iakttog han nog också, hur arbetena på den präktiga nya slottsbyggnaden under hans frånvaro raskt fortskridit, och under promenaderna bland

trädgårdarna på malmarna, hvilka nu liksom åtta år tidigare utöfvade sin särskilda dragningskraft, undgick det honom säkerligen ej att härjande eldsvådor öppnat nya perspektiv och till förgängelsen vigt månet kanske pittoreskt, men fallfärdigt ruckel.

Ehuru Stockholm emottog Linnæus som en främling och han ej där hade många bekanta, behöfde han dock icke lefva som en enstöring. Det är ju högst sannolikt, att han sökte upp de ofvannämnda ledamöterna i Collegium medicum, hvilkas föreläsningar om den upphängda kvinnspersonen han bevistat under sitt första Stockholmsbesök, äfvensom att han trädde i beröring med andra läkarekonstens utöfvare. Under samtalen med dessa dryftades utan tvifvel hälsotillståndet i hufvudstaden och tidens gångbara sjukdomar, bland hvilka frossan tycks ha intagit en mycket framskjuten plats. Själf hade Linnæus ägnat denna särskild uppmärksamhet och framlagt sina åsikter om den i sin i Harderwijk ventilerade doktorsafhandling *Hypothesis nova de Febrium intermittentium causa*, och bland kollegerna i Stockholm hade stadsfysikus Boij speciellt sökt bekämpa den, men själf funnit sin metod riskabel. »Öfvertygad om att tredjedagsfrossan snart kunde öfvervinnas», heter det nämligen i hans biografi*), »om man just när paroxysmen påkom, kastade sig uti ett kallt bad, försökte han kuren äfven med sig själf, men beklagligtvis till sin skada, ty han blef sedermera sjuklig och dog 2 år därefter, ehuru frossan med tjenliga medel långt förut blifvit häfven.» — Äfven andra märkligare sjukdomsfall kommo troligen på tal, och bland dessa må särskildt omnämnas ett, som väl egent-

*) Sacklén, Sveriges läkarehistoria.

ligen var inbilladt, men väckte så stort uppseende, att hela Stockholm talade därom, och som visar att äfven på den tiden funnos svältkonstnärer. Det var en ung son till klensmeden Zackarias Besk på Södermalm, som efter en hetsig feber i april 1736 på en gång förlorade all aptit och »fick så stor vämjelse för all mat och dricka, att han när dess föräldrar honom trugade något att äta och dricka (på thet han efter deras mening ej måtte försmäktat) thet samma straxt emot sin wilja genom kräkning åter ifrån sig gifwa måste, och däraf ganska svag och sjuk blef. Men höll han sig alldeles ifrån mat och dryck, så war han frisk och sund».*) På detta sätt fortgick det i ett år och sex veckor, hvarpå gossen åter började äta och däraf befann sig väl. Så länge det ynckeliga tillståndet fortfor, gjordes förböner i Stockholms flesta och förnämsta kyrkor, när allt var öfver, hölls tacksägelse i Catharina kyrka, och det var nog mången, som delade krönikörens uppfattning att ett under hade skett och instämde i hans lofsång:

«Herrans namn ske evigt pris!
Som förmår på mäktigt vis
Göra under med sin hand
Båd' i städer och på land.»

Snart efter ankomsten till Stockholm återknöt Linnæus utan tvifvel bekantskapen med apotekaren Warmholtz, sin gynnare från 1731, och det är också antagligt, att han redan nu trädde i beröring med Ægidius Ziervogel, som innehade hofapoteket Hvita Svan vid Svartmangatan och inom kort räknades bland

*) *Rüdling* a. a.